

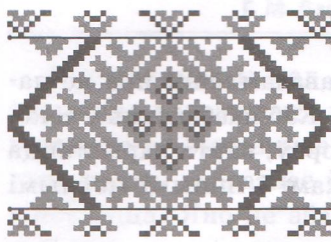
БЕЛАРУСКАЯ МОВА І ЛІТАРАТУРА

"У дапамогу педагогу"
Серыя

*Сто тысяч год нікалі вакол шуміць налі,
Сто тысяч год нікалі вакол гудзіць дубровы,
Накуль гудзіць вакол свідтаць наша мова,
Накуль і сурь беларускі на Зямлі.*

У. Караткевіч

3 (257)
сакавік
2023

Г. М. ВАЛОЧКА,

доктар педагагічных навук, прафесар,
галоўны навуковы супрацоўнік
лабараторыі гуманітарнай адукацыі
Нацыянальнага інстытута адукацыі

САЧЫНЕННЕ Ё СІСТЭМЕ РАЗВІЦЦА ЗВЯЗНАГА МАЎЛЕННЯ НАВУЧЭНЦАЎ

Сачыненне — від творчай працы па развіцці звязнага маўлення вучняў, які прадугледжвае стварэнне вуснага ці пісьмовага выказвання. Значэнне і роля сачыненняў у развіцці звязнага маўлення абумоўлена самастойнасцю гэтага віду працы, выкладам уласных думак, перадачай сваіх уражанняў, перажыванняў.

У параўнанні з пераказам ці перакладам сачыненне больш складаны від працы. Калі пры пераказе вучань перадае пачуты тэкст, ідучы ўслед за думкай аўтара, карыстаецца аўтарскімі моўнымі сродкамі, а пры перакладзе адэкватна перадае змест арыгінала, то ў сачыненні даводзіцца самастойна раскрываць тэму, падбіраючы з гэтай мэтай адпаведныя задуме моўныя сродкі. Праца над сачыненнем творча развівае думку, вучыць разважаць і даказваць, апісваць і характарызаваць, аналізаваць і сінтэзаваць. А задача дакладна і лагічна выкладаць слоўны матэрыял, афармляючы яго ў адпаведнасці з літаратурнымі нормамаі беларускай мовы, вымагае ведання лексікі, граматыкі, правіл сінтаксічнай спалучальнасці, стылістыкі. Усё гэта звязана з узнаўленнем і актуалізацыяй вывучанага ў курсе беларускай мовы, з абагульненнем уласных назіранняў, сістэматызацыяй уражанняў ад прачытанага, убачанага ці пачутага.

У методыцы развіцця звязнага маўлення сачыненне лічыцца найвышэйшай формай творчага самавыяўлення і прадугледжвае лагічнае выкладанне думкі ў адпаведнасці з тэмай і задумай. Навучэнцам неабходна прадэманстраваць уменне выкарыстоўваць моўныя сродкі ў адпаведнасці са стылем, жанрам, тэмай і

задачай выказвання. Яшчэ Якуб Колас у «Методыцы роднай мовы» пісаў: «Адна з самых важных задач... ёсць задача навучання талкова складаць свае думкі на пісьме. Методыкі роднай мовы звычайна разглядаюць гэты від пісьма як пісьмо вышэйшага парадку» [1, с. 454]. Акрамя таго, сачыненне — эфектыўны дыдактычны сродак выхавання і навучання, развіцця здольнасцей і схільнасцей вучняў, развіцця культуры асобы ў цэлым. Методыка напісання сачынення патрабуе працы інтэграванага характару, паколькі спецыфіка маўленчага выказвання і прадуктыўнасць падрыхтоўкі слоўнага тэксту звязана з «комплексам унутраных фактараў: мысленнем, воляй, пачуццямі, эмоцыямі чалавека, яго фізічным станам, станам яго псіхафізічных функцый; шырынёй уяўленняў пра наваколны свет» [2, с. 11].

У навукова-метадычнай літаратуры зафіксаваны розныя віды сачыненняў, яны класіфікуюцца ў залежнасці ад:

- мэты правядзення (навучальныя і кантрольныя);
- выканання (класныя і дамашнія);
- крыніцы атрымання інфармацыі (на аснове вопыту і асабістых назіранняў, па карціне, на літаратурныя і вольныя тэмы і інш.);
- тыпу тэксту (апавяданне, апісанне, разважанне, апавяданне з элементамі апісання ці разважання і інш.);
- аб'ёму (разгорнутыя і мініяцюры);
- жанру (апавяданне, водгук, нататка, праблемны артыкул і інш.);
- ускладненасці дадатковым заданнем (з лексічным, граматычным заданнем, па

зададзеным пачатку, па апошніх радках і інш.) [3, с. 397].

У школьнай практыцы навучання беларускай мове выкарыстоўваюцца амаль усе віды сачыненняў. Але найбольшая ўвага вучэбнай праграмай адводзіцца сачыненням-апісанням, сачыненням-апавяданням і сачыненням-разважаннем. Зразумела, што такія пісьмовыя работы ў чыстым выглядзе сустракаюцца рэдка. Апісанні і разважанні звычайна ўключаны ў апавяданне з мэтай раскрыцця аўтарскай думкі або перадачы настрою героя, выяўлення адносін аўтара да падзей, з'яў і г. д.

У аснове *сачынення-апавядання* ляжыць выпадак, здарэнне ці падзея, якія, на думку аўтара, могуць зацікавіць слухача ці чытача. Напрыклад, сачыненне-апавяданне пра выпадак з жыцця, сачыненне-апавяданне ў мастацкім стылі па апорных словах, апавяданне на фантастычную тэму або паводле ўласных уражанняў.

Напісаць апавяданне не такая і лёгкая для навучэнцаў задача. Нярэдка яны «замест выразнага, яркага апавядання ствараюць толькі яго сюжэтны «шкілет»» [4, с. 18—19]. Небавякі слоўнікавы запас, беднасць сінтаксічных канструкцый прыводзяць да аднастайнасці і невыразнасці выкладу: *Калі мы прыйшлі, мы ўбачылі...; калі мы сабралі, мы пайшлі...; калі мы пайшлі, мы сустрэлі...* і г. д. Таму на этапе падрыхтоўкі неабходна шмат увагі надаваць аналізу і асэнсаванню таго ці іншага апавядальнага тэксту, вызначэнню тэмы, асноўнай думкі і яго кампазіцыі, усведамленню змястоўнай напоўненасці кожнай часткі ў адпаведнасці з тэмай і асноўнай думкай, разгляду выкарыстаных аўтарам выяўленчых сродкаў мовы. Часцей за ўсё ў апавяданнях мастацкага і гутарковага стыляў ужываюцца дзеяслоўныя формы прошлага часу закончанага трывання, якія дапамагаюць перадаць паслядоўнасць дзеянняў. З гэтай жа мэтай у апавядальным тэксце часта фігуруюць словы і выразы тыпу: *спачатку, потым, затым, пасля гэтага, пазней, далей, тут, тады, пасля, трохі пазней, праз нейкі час* і г. д.

Пры падрыхтоўцы сачыненняў гэтай разнавіднасці неабходна звярнуць увагу навучэнцаў на асаблівасць апавядання як тыпу маўлення: у ім гаворыцца пра дзеянні, якія змяняюцца, ідуць адно за адным. Пры гэтым дзейная асоба (або апавядальнік) адна і тая самая, а

новымі з'яўляюцца паведамленні пра яе паводзіны, учынкi і інш. Каб пазбегнуць у тэксце непажаданых паўтораў, варта карыстацца сінонімамі, займеннікамі і іншымі моўнымі сродкамі.

Часцей за ўсё апавяданне прысутнічае ў тэксце як абрамленне пры апісанні элементаў пакоя, кватэры, класа, помніка гісторыі ці культуры, а таксама пры стварэнні сачыненняў пра экскурсію ў музей або ў лес (на луг, на рэчку) з апісаннем асобных прадметаў, з'яў прыроды і г. д. Пры гэтым неабходна акцэнтаваць увагу навучэнцаў на тым, з якой мэтай у тэкст аднаго тыпу ўводзяцца элементы іншага тыпу (каб больш яскрава ахарактарызаваць з'яву ці прадмет, выразна перадаць аўтарскія адносіны да іх), якім чынам гэта робіцца (адзін тып уключаецца ў іншы ці прадаўжае яго).

У час працы над сачыненнем-апавяданнем выпрацоўваюцца наступныя *ўменні*: вызначаць тэматычную дамінанту тэксту і фармуляваць асноўную думку; адбіраць, сістэматызаваць і выкладаць матэрыял у адпаведнасці з тэмай і задумай; захоўваць кампазіцыйную схему апавядання (пачатак дзеяння — развіццё дзеяння — заканчэнне дзеяння); дакладна і дарэчы выкарыстоўваць моўныя сродкі, неабходныя для перадачы дзеяння ў развіцці; рэдагаваць і ўдасканалваць напісанае.

Сачыненні-апісанні грунтуюцца на асабістым вопыце ці ўяўленнях вучняў, на матэрыяле назіранняў ці ўражанняў ад жывапіснага, музычнага або літаратурнага твораў, кіна і тэлефільмаў. Пісьмовыя работы такога віду развіваюць назіральнасць, вучаць разумець змест і вартасці твораў мастацтва. З іх дапамогай фарміруюцца наступныя *ўменні*: выдзяляць галоўныя і другарадныя прыметы таго, што апісваецца; перадаваць асабістыя ўражанні ад убачанага, пачутага ці прачытанага; правільна ўжываць моўныя сродкі, якія выкарыстоўваюцца для раскрыцця прымет прадмета ці з'явы.

Навучэнцы пастаянна і паступова авалодваюць уменнямі ствараць тэксты-апісанні. Спачатку яны вучацца апісваць прыметы рэчаў (жывёл, памяшкання), затым працуюць над апісаннем знешнасці чалавека, апісваюць пэўную мясцовасць, помнік гісторыі ці культуры, з'явы прыроды, потым ствараюць пісьмовыя паведамленні з апісаннем працэсаў калектыўнай працы (гульні) і г. д.

У ходзе працы над апісаннямі неабходна навучыць адрозніваць мастацкае апісанне ад навуковага. Мастацкае апісанне мае на мэце даць яркае, вобразнае ўяўленне пра тое, што апісваецца. Яно не абавязкова павінна быць поўным, г. зн. даваць усебаковую характарыстыку прадмета, мець поўны пералік усіх яго прымет ці ўласцівасцей. Неабходна, каб гэтыя характарыстыкі дапамагалі вылучыць пэўны прадмет з шэрагу іншых, перадавалі аўтарскія і ўласныя адносіны да ўбачанага ці пачутага. Навуковыя і афіцыйныя апісанні, наадварот, маюць на мэце даць уяўленне пра ўсе істотныя прыметы, уласцівасці таго або іншага прадмета; аўтарскія адносіны пры гэтым адсутнічаюць.

Ужо ў пятым класе навучэнцам прапаноўваецца ў вучэбным дапаможніку па беларускай мове (тэма «Мастацкі, навуковы і гутарковы стылі маўлення») заданне прачытаць два тэксты і вызначыць, які з іх стварае вобразны малюнак кветкі, а ў якім даецца дакладны пералік яе характэрных прымет і ўласцівасцей (практ. 31). Такім чынам вучні знаёмяцца з мастацкім і навуковым *апісаннем прадмета* (рамонка), што рыхтуе іх да наступнага задання: выбраць кветку (з прапанаваных на малюнку) для апісання ў навуковым стылі (практ. 32). Прапануецца падумаць, дзе сустракаецца гэта расліна (кветка), як яна выглядае, дзе, як і для чаго выкарыстоўваецца чалавекам. Звяртаецца ўвага на тое, ці патрэбна пры навуковым апісанні перадаваць уласныя адносіны да таго, што апісваецца.

Пры навучанні сачыненням-апісаннем неабходна таксама паказаць вучням, чым адрозніваецца статычнае апісанне ад дынамічнага. У статычным апісанні даецца характарыстыка прадметаў ці з'яў у статыцы праз пералічэнне іх прымет і ўласцівасцей, якія дазваляюць даць цэласнае ўяўленне пра гэтыя прадметы ці з'явы. Пры гэтым зусім неабавязкова называць усе істотныя (ці толькі істотныя) характарыстыкі. Неабходна, каб гэтыя характарыстыкі дапамагалі выдзеліць, ахарактарызаваць пэўныя прадметы ці з'явы сярод іншых.

У аснове дынамічнага апісання — дзеянні, працэсы, змены. Пры гэтым перадаюцца пэўныя моманты дзеяння, пераход ад аднаго стану да другога. «Дынамічнае апісанне, — адзначае М. Я. Цікоцкі, — перапынае дзеянне,

часта перадаецца па ходу перамяшчэння персанажа» [5, с. 43].

Аб'ектам дынамічнага апісання можа быць дзеянне ці працэс, а іменна: 1) знешнія паводзіны персанажа; 2) апісанне яго дзейнасці і руху ў пэўны момант; 3) апісанне ўнутранага стану, перажыванняў героя. Статычнае апісанне звычайна служыць для перадачы малюнкаў прыроды (пейзажу), памяшкання, знешнасці чалавека (у тым ліку і яго характарыстыкі). Дынамічнае апісанне характэрна для апісання з'яў прыроды і ўнутранага стану чалавека (паводзін людзей, іх рухаў, жэстаў, мімікі, а таксама розных перажыванняў). Дынамізм характэрны для перадачы дзеянняў і працэсаў, звязаных з дзейнасцю чалавека.

У ходзе падрыхтоўкі да рознага віду сачыненняў-апісанняў выпрацоўваюцца як агульныя, так і спецыфічныя для кожнага віду апісання ўменні.

Апісанне рэчаў (жывёл, памяшкання) патрабуе ўмення ўбачыць характэрныя дэталі, з апісання якіх складваецца агульнае ўяўленне аб прадмеце, а таксама выбраць прыметы ў адпаведнасці з пэўным стылем (дакладныя, аб'ектыўныя, найбольш поўныя — для навуковага стылю і характэрныя, вобразныя — для мастацкага).

Пры *апісанні знешнасці чалавека* выпрацоўваецца ўменне перадаць не толькі яго выгляд (рысы твару, фігуру, паставу, адзенне), але і даць яму характарыстыку, г. зн. каб апісанне знешнасці дапамагала ахарактарызаваць таго, пра каго ідзе гаворка. У мастацкім апісанні патрэбна вылучыць самае яркае, індывідуальнае, характэрнае, а ў навуковым ці афіцыйным — даць найбольш поўны пералік прымет пэўнай асобы.

Пры *апісанні пэўнай мясцовасці* (сваёй вёскі, горада, мікрараёна, пасёлка) навучэнцам неабходна перадаць навакольную прыгажосць, выказаць асабістыя ўражанні і назіранні. *Апісанне помніка гісторыі ці культуры* вымагае больш-менш дэталёвага апісання помніка праз пералік канкрэтных прымет (выгляд, памер, форма і г. д.), а таксама перадачы ўласнага ўспрымання аб'екта рэчаіснасці (праз фотаздымкі, рэпрадукцыі, карціны, кінафільмы і г. д.). *Апісанне з'яў прыроды* патрабуе ўмення бачыць прыгожае і непаўторнае ў прыродзе і знаходзіць адпаведныя моўныя сродкі, каб перадаць гэта

хараство, эмацыянальна паўплываць на чытача (слухача). Для апісання працэсаў калектыўнай працы (ці гульні) неабходна валодаць актыўнай лексікай, якая перадае адпаведныя дзеянні.

У аснове *сачыненняў-разважанняў* ляжыць устанаўленне лагічных сувязей, выяўленне прычынна-выніковай залежнасці паміж з’явамі. Ужо ў пачатковых класах дзеці вучацца даваць адказы-разважанні на пытанні, звязаныя са зместам прачытаных ці пачутых тэкстаў. Пачынаючы з пятага класа гэта ўменне ўдасканальваецца і развіваецца на матэрыяле больш складаных па змесце і вялікіх па аб’ёме тэкстаў, прычым рознай жанравастылістычнай прыналежнасці (мастацкіх, навуковых, публіцыстычных).

У сучасных вучэбных дапаможніках па беларускай мове шматлікія заданні да тэкстаў звязаны з выказваннем і аргументацыяй уласнага меркавання (уласнай пазіцыі) наконт таго ці іншага пытання ці з’явы (з апорай на тэкст або без апоры).

Прывядзём некаторыя прыклады, якія вымагаюць ад навучэнцаў умення выказаць уласную думку (у вуснай ці пісьмовай форме) і абгрунтаваць яе, карэктна ўступаючы ў дыялог з аўтарам тэксту, асабліва калі ўласная пазіцыя не супадае з аўтарскай. Такія выказванні звычайна маюць будову тэксту-разважання: фармулюецца тэзіс (думка, якая даказваецца), прыводзяцца доказы (аргументы), якія пацвярджаюць гэту думку, і ў канцы робіцца вывад-падагульненне.

Прачытайце. Дапоўніце разважанне. Вызначце, да якога стылю адносіцца тэкст. Падбярыце да яго заглавак у адпаведнасці з тэмай (VI кл., практ. 145).

Прачытайце тэкст. Знайдзіце і зачытайце сказ, у якім аўтар выказаў асноўную думку. Ці згодны вы з думкай аўтара? Сваё меркаванне абгрунтуйце. Разгледзьце малюнак. Ці можа ён быць ілюстрацыяй да тэксту? Сваё меркаванне абгрунтуйце (VII кл., практ. 30).

Пра які дом ідзе гаворка ў тэксце? Ці згодны вы з аўтарам? Што, на вашу думку, неабходна рабіць, каб наш дом — Радзіма — стаў утульным? Запішыце сваё разважанні, ужываючы аднародныя члены сказа (VIII кл., практ. 250).

Прачытайце верш. Сфармулюйце яго тэму і асноўную думку. Што перадае заглавак: тэму ці асноўную думку? Як аўтар пераасэнсоўвае прыказку і чым абгрунтоўвае сваю думку? Ці згодны вы з ім? Сваё меркаванне абгрунтуйце (X кл., практ. 26).

Прачытайце выказванне. Ці згодны вы з пазіцыяй аўтара адносна таго, што душою мовы з’яўляецца сінтаксіс? Ці можа, на вашу думку, душа мовы праяўляцца праз лексіку, фразеалогію, інтанацыю, правапіс? Стварыце выказванне ў форме сціслага разважання, якое пачынаецца словамі: *Душа мовы — ...*. Прасачыце, каб выказванне захавала схему: тэзіс — доказ (доказы) — вывады (высновы) (XI кл., практ. 228).

Мяркуецца, што вучні будуць ствараць выказванні-разважанні і пры выкананні заданняў, звязаных з лінгвістычным матэрыялам.

Прачытайце тэкст. Дакажыце, што ён належыць да навуковага стылю (VII кл., практ. 197).

Прачытайце сказы. Пабудуйце іх гарызантальныя і вертыкальныя схемы. Дакажыце, што гэта складаназалежныя сказы з паслядоўным падпарадкаваннем частак (IX кл., практ. 152).

Прачытайце тэкст, вызначце яго стыль і тып. Падбярыце і абгрунтуйце назву тэксту (XI кл., практ. 215).

Ствараючы вусныя ці пісьмовыя тэксты ў форме разважання, навучэнцы выказваюць асабістыя адносіны да пэўнай праблемы, учынкаў ці паводзін, даюць ім ацэнку. Пры напісанні такіх відаў работ, як нататка, водгук, выпрацоўваюцца ўменні лагічна і дакладна фармуляваць свае думкі ў час гутаркі ці дыскусіі, даваць матываваную ацэнку прачытанаму, аргументавана і доказна выкладаць уласныя меркаванні. Настаўнік, прапаноўваючы канкрэтныя заданні, тым самым стымулюе самастойнасць думкі, працэс разважання і аналізу, вучыць лагічна выказаць сваё меркаванні, даказваць, абгрунтоўваць, параўноўваць і супастаўляць, рабіць вывады і падагульненні.

Такім чынам, на працягу ўсяго перыяду навучання ўдасканальваюцца навыкі стварэння вусных і пісьмоўных тэкстаў розных тыпаў, стыляў і жанраў маўлення.

Аналіз вучэбных дапаможнікаў па беларускай мове для V—XI класаў паказаў, што ў іх з мэтай стварэння ўласных вусных і пісьмоўных выказванняў прапаноўваюцца самыя розныя віды заданняў.

З выкарыстаннем інфармацыі тэксту (тэкстаў):

• Выкарыстоўваючы інфармацыю параграфа, раскажыце пра ролю мовы ў жыцці чалавека (V кл., ч. 1, практ. 8).

• На аснове звестак з тэксту падрыхтуйце вуснае выказванне на тэму «Што нам раіць народная медыцына?» (VI кл., практ. 202).

• Прачытайце. З дапамогай тэксту пісьмова адкажыце на пытанне, заключанае ў назве (X кл., практ. 60).

• Карыстаючыся прыведзенай інфармацыяй, складзіце і запішыце тэкст на тэму «Ганаровыя дзяржаўныя ўзнагароды» (X кл., практ. 151).

На аснове малюнка (схемы, табліцы, карціны, плана і інш.):

• Разгледзьце малюнак. Складзіце і запішыце рэцэпт гатавання грэчкі па-купецку, ужываючы простыя, складаныя і састаўныя колькасныя лічэбнікі (VI кл., практ. 382).

• Разгледзьце рэпрадукцыю карціны І. Пратасені «Хлеб». Апішыце стол, намалёваны мастаком (X кл., практ. 221).

• Разгледзьце малюнак. Складзіце паводле яго рэцэпт кактэйлю. Запішыце рэцэпт, замяняючы лікі словамі (X кл., практ. 279).

• Складзіце тэкст з апорай на план (V кл., ч. 1, практ. 107).

На аснове прыказкі (афарызма, цытаты і інш.):

• Прыдумайце і раскажыце гісторыю, якую можна пачаць так: *Народная мудрасць сцвярджае: «Сябра за грошы не купіш» (або «Пад ляжачы камень вада не цячэ»)* (V кл., ч. 1, практ. 83).

• Падрыхтуйце выказванне на тэму адной з прыказак (на выбар) (VII кл., практ. 191).

• Прачытайце выказванне А. Разанава. Складзіце ўласны тэкст-разважанне, даказаўшы (або абвергнуўшы) яго (IX кл., практ. 6).

• Паразважайце над сэнсам адной з прыказак (на выбар). Свае думкі выкладзіце ў міні-сачыненні «Трапасць народнай мудрасці» (X кл., практ. 341).

• Напішыце міні-сачыненне (разважанне), выкарыстоўваючы адну з цытат (IX кл., практ. 288).

• Падрыхтуйце паведамленне на адну з лінгвістычных тэм (IX кл., практ. 279).

Закончыць (прадоўжыць, дапоўніць) тэкст:

• Закончыце тэкст, ужываючы ў ім займеннікі (V кл., ч. 1, практ. 77).

• Пафантазіруйце, што магло зацікавіць і здзівіць замежных турыстаў. Прадоўжыце тэкст (VII кл., практ. 312).

• Вызначце тып тэксту. Якая кампазіцыйная частка ў ім прапушчана? Дапоўніце тэкст гэтай часткай (VI кл., практ. 323).

• Пісьмова дапоўніце тэкст інфармацыяй, якая пацвярджае думку аб тым, што наша краіна «багата ў чым "першая" і "самая"» (X кл., практ. 154).

На аснове ўласных назіранняў (ці вопыту):

• Ці назіралі вы калі-небудзь за птушкамі? Ці ведаеце іх звычкі? Напішыце невялікае апавяданне на аснове сваіх назіранняў (V кл., ч. 1, практ. 131).

• Напішыце сачыненне-апавяданне пра выпадак са свайго жыцця на тэму «Маленькае падарожжа» (VI кл., практ. 234).

З выкарыстаннем інтэрнэт-рэсурсаў, іншых крыніц інфармацыі:

• Выкарыстоўваючы матэрыялы электронных рэсурсаў, складзіце паведамленне пра Нацыянальны парк «Браслаўскія азёры»... (VI кл., практ. 160).

• Карыстаючыся інфармацыяй з розных крыніц, раскажыце пра экафэст «Журавы і журавіны Міёрскага краю» (X кл., практ. 263).

• Карыстаючыся дадатковай літаратурай або інтэрнэт-рэсурсамі, падрыхтуйце паведамленне пра літаратурную спадчыну Максіма Танка (XI кл., практ. 105).

Выказванні ў розных жанрах маўлення:

• Павіншуйце з адным са свят сваю матулю (V кл., ч. 1, практ. 200).

• Напішыце аб'яву аб пасяджэнні гуртка... (VI кл., практ. 44).

• Прачытайце «Парады па напісанні водгуку на прачытаны твор (кнігу)». Выкарыстайце іх пры напісанні водгуку (VIII кл., практ. 291).

• Напішыце пісьмо сябру, бацькам, сваякам. Выкарыстайце звароткі (XI кл., практ. 117).

• Напішыце характарыстыку на сябе, пастарайцеся захаваць прынцып аб'ектыўнасці пры ацэнцы ўласных заслуг (XI кл., практ. 31).

На стварэнне самастойнага выказвання (міні-сачынення) арыентуе вучняў і заданне з разгорнутым адказам (частка С) у тэставай рабоце, якое накіравана на праверку камунікатывых уменняў і навыкаў навучэнцаў і прадугледжвае стварэнне самастойнага аргументаванага выказвання (разгорнуты адказ) з апорай на прапанаваны тэкст.

У інструкцыі да такіх заданняў звычайна прыводзіцца аб'ём адказу, напрыклад:

• прывядзіце не менш за тры аргументы ў пацвярджэнне свайго меркавання;

• запішыце свае меркаванні ці абгрунтаваныя думкі (5—7 сказаў).

З дапамогай задання з разгорнутым адказам правяраецца ўзровень маўленчых кампетэнцый навучэнца: яго здольнасць самастойна вызначаць тэму і асноўную думку тэксту і падпарадкоўваць ёй выказванне, выбіраць адпаведны стыль і тып маўлення, ствараць

тэкст у адпаведнасці з кампазіцыйнай будовай, адбіраць моўныя сродкі, якія забяспечваюць дакладнасць і выразнасць маўлення, захоўваць літаратурныя нормы. Акрамя таго, самастойна складзены слоўны тэкст дае магчымасць меркаваць пра агульную і маўленчую культуру яго аўтара.

Прыклады заданняў часткі С з апорай на тэкст:

1. Сфармулюйце і абгрунтуйце ўласнае меркаванне (уласную пазіцыю) наконт праблемы (сітуацыі), якая абмяркоўваецца ў тэксце.
2. Вызначыце пазіцыю аўтара тэксту па заяўленай праблеме, выкажыце і аргументуйце ўласнае меркаванне.
3. Абапіраючыся на інфармацыю тэксту, ацаніце і абгрунтуйце справядлівасць сцвярджэння: ...
4. Абапіраючыся на інфармацыю тэксту, дайце разгорнуты аргументаваны адказ на пытанне: ...
5. Спрагназуйце і абгрунтуйце далейшыя магчымыя падзеі на аснове тэкставай інфармацыі і г. д.
6. Як вы думаеце, ці трэба задаваць вучням дамашняе заданне? Абгрунтуйце сваю думку (прывядзіце не менш за тры аргументы).
7. Нягледзячы на тое, што існуе больш за шэсць тысяч натуральных моў, людзі не спыняюцца і ствараюць

новыя штучныя мовы. Як вы думаеце, чаму? Укажыце не менш за тры прычыны. Сваё меркаванне абгрунтуйце.

8. Як вы думаеце, ці можа эсперанта служыць мовай міжнародных зносін? Абгрунтуйце свой адказ (прывядзіце не менш за тры аргументы, яны могуць быць як за, так і супраць).

Такім чынам, сачыненні (самастойныя вусныя і пісьмовыя выказванні розных тыпаў, стыляў і жанраў маўлення) навучэнцы пішуць на працягу ўсяго тэрміну навучання — як па беларускай мове, так і па беларускай літаратуры: сачыненні на літаратурныя і на вольныя тэмы, заснаваныя «на асабістых уражаннях, жыццёвых назіраннях і чытацкім вопыце вучняў» [6, с. 125]. Не выклікае сумненняў той факт, што самым надзейным паказальнікам дасведчанасці чалавека ў той ці іншай сферы з'яўляецца яго ўласнае выказванне. Таму менавіта выказванне (тэкст) лічыцца яскравым сведчаннем свядомай маўленчай дзейнасці асобы, яе крэатыўнасці. Уменне ствараць самастойныя вусныя і пісьмовыя тэксты з'яўляецца адной з важных камунікатывых стратэгий.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Колас, Я. Збор твораў : у 14 т. / Я. Колас. — Мінск : Маст. літ., 1976. — Т. 12. — 528 с.
2. Алдакаева, Н. Г. Сочинение как основной вид творческой работы при обучении языку / Н. Г. Алдакаева // Рус. яз. в шк. — 1990. — № 6. — С. 10—16.
3. Методыка выкладання беларускай мовы : вучэб. дапам. для студэнтаў філал. спецыяльнасцей устаноў, якія забяспеч. атрыманне вышэйш. адукацыі / М. Г. Яленскі [і інш.] ; пад рэд. М. Г. Яленскага. — Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2007. — 448 с.
4. Мурина, Л. А. Развитие связной речи учащихся: 4—6 кл. : пособие для учителя / Л. А. Мурина. — Мінск : Нар. асвета, 1985. — 144 с.
5. Цікоцкі, М. Я. Стылістыка тэксту : вучэб. дапам. для студэнтаў вышэйш. навуч. устаноў філал. профілю / М. Я. Цікоцкі. — Мінск : Беларус. навука, 2002. — 223 с.
6. Праскаловіч, В. У. Методыка выкладання беларускай літаратуры: практыкум : вуч.-метад. дапам. / В. У. Праскаловіч. — Мінск : БДУ, 2022. — 167 с.

У сувязі са зменамі ў падатковым заканадаўстве з 01.01.2023 г. арганізацыі абавязаны падаваць звесткі пра ўсе даходы фізічных асоб. Таму пры налічэнні ганарару выдавецтва будзе падаваць звесткі пра даходы аўтараў незалежна ад факта атрымання грашовых сродкаў на рукі. Для таго каб ганарар не налічваўся, аўтар можа адмовіцца ад яго, прыклаўшы да матэрыялу, які дасылаецца ў рэдакцыю, заяву. Спампаваць заяву можна праз QR-код або праз сайт выдавецтва aiv.by.

